

مفاهیم و عملکردهای حالت صرفی «رایی Accusative» در زبان پارسی باستان

آزیده مقدم

استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران

تاریخ وصول: ۸۳/۱۱/۷

تاریخ تأیید نهایی: ۸۴/۲/۱۷

چکیده

پارسی باستان و اوستایی دو زبان خواهر از مجموعه زبان‌های ایرانی باستان‌اند که آثاری از آن‌ها به دست ما رسیده است. ویژگی برجسته این زبان‌ها تصریفی بودن آن‌هاست، بدین معنی که نقش دستوری آن دسته از اجزای زبان که تحت مقوله «نام» طبقه‌بندی می‌شوند، از طریق حالت‌های هشتگانه صرفی تعیین می‌شود. حالت‌های صرفی هر یک دارای مفاهیم و عملکردهای متنوعی‌اند که بدون آگاهی از آنان، درک زبان امکان‌پذیر نخواهد بود. واژه‌های صرف شده علاوه بر این‌که در اکثر موارد خود می‌توانند به‌طور مستقل به نقش دستوری‌شان در جمله اشاره کنند، گاهی با حروف اضافه نیز همراه می‌شوند. موضوع این مقاله بررسی حالت «رایی» یکی از مهمترین و پربسامدترین حالت‌های صرفی در زبان پارسی باستان است.

واژه‌های کلیدی: حالت صرفی، رایی، حرف اضافه، لازم، متعدی.

مقدمه

پارسی باستان - زبان کتیبه‌های شاهان هخامنشی - همچون دیگر زبان‌های هند و ایرانی، زبانی است تصریفی. در این زبان، نقش دستوری اسم، صفت و ضمیر در جمله از طریق هشت حالت صرفی منتقل می‌شوند: (۱) نهادی، (۲) رای، (۳) اضافی، (۴) برایی، (۵) ازی، (۶) بایی، (۷) دری و (۸) ندایی. هر یک از حالت‌های صرفی نامبرده مفاهیم و عملکردهای ویژه خود را دارا بوده، بعضاً با حروف اضافه خاصی نیز همراه می‌شوند. حروف اضافه در زبان‌های تصریفی اگر نه در تمامی موارد، اما در بسیاری نقش تأییدی یا تأکیدی دارند، چرا که خود حالت صرفی مفهوم مورد نظر را منتقل می‌کند. هر یک از این حروف با یک و گاه بیش از یک حالت صرفی می‌آیند که البته مورد اخیر عمدتاً حاصل تحول زبانی و ادغام حالت‌های صرفی در یکدیگر است. معنی حرف اضافه ممکن است به طور کامل و یا نسبی با حالت صرفی مرجع خود انطباق داشته باشد، اما با توجه به متفاوت بودن درک زبانی ما در دوران حاضر، گاه لازم است مفهوم یک حالت صرفی نه از واژه صرف شده، بلکه از روی حرف اضافه برداشت شود، برای مثال حرف اضافه *aⁿtar* در مفهوم «در، داخل، درون» به لحاظ صرفی با حالت صرفی «رای» انطباق دارد، اما در صورت حذف آن از جمله، مفهوم مورد نظر باید با حالت صرفی «دری» منتقل شود: *aⁿtar imā dahyāva* «در این سرزمین‌ها» در برابر *haruvahyāyā būmiyā* «در همه زمین». در مقابل حرف اضافه‌ای مانند *aⁿtar* حرف اضافه *hadā* قرار می‌گیرد که در مفهوم «با، همراه، همراه با» به لحاظ معنایی با حالت صرفی «بایی» انطباق کامل دارد، از این رو همراهی آن با این حالت صرفی، صرفاً جنبه تأکیدی داشته، وجود یا عدم وجود آن تفاوتی در معنا و نوع حالت صرفی ایجاد نخواهد کرد: *[hadā] kamnaibiš asabāraibiš* «با سواران اندک».

با تحول زبان از دوران باستان به دوران میانه و تغییر ساختار زبان از تصریفی به تحلیلی، هشت حالت صرفی نامبرده در دو حالت صرفی مستقیم^۱ و غیرمستقیم خلاصه شدند. با بروز این تغییر و از بین رفتن بسیاری از پایانه‌های صرفی، درک نقش دستوری واژه در جمله هرچه بیشتر به آگاهی و شم زبانی اهل زبان وابسته شد. شناخت مفاهیم

گوناگون حالت‌های صرفی در دوران باستان می‌تواند به روشن شدن نکات مبهم دستوری در زبان‌های ایرانی میانه کمک کند. از سوی دیگر، چون در روند تحول زبان، بخشی از بار معنایی حالت‌های مختلف صرفی به حروف اضافه منتقل شد، درک معانی این حروف در دوران باستان برای درک مفاهیم بسیار متنوع حروف اضافه در زبان‌های ایرانی میانه ضروری است.

در این مقاله حالت «رایی» که پس از حالت «نهادی» پربسامدترین حالت صرفی در آثار به‌جا مانده از زبان پارسی باستان است، همراه با حروف اضافه ویژه آن، مورد بررسی قرار خواهد گرفت. مطالعه حالت‌های صرفی گوناگون می‌تواند در سه سطح معنایی، نحوی و ساختاری انجام پذیرد. در اینجا تنها دو مورد نخست مدنظرند. به غیر از موارد ذکر شده از کتیبه xpe که بر اساس روش آوانویسی اشمیت (۲۰۰۰) ارائه می‌شوند، سایر نمونه‌ها از کتاب و بر مبنای آوانویسی و در اکثر موارد ترجمه کنت (۱۹۵۳) نقل شده، برای هر مورد یک جمله و یا در صورت محدود بودن نمونه‌ها، بیش از یک جمله ارائه خواهد شد. متأسفانه به دلیل طولانی بودن مقاله بالاجبار بسیاری از توضیحات کاملاً ضروری و همچنین نظریات پژوهشگران مختلف در مورد برخی واژه‌ها حذف شدند.

برای کمک به روشن شدن هر چه بیشتر مطلب، تمامی موارد بنابراین که با یا بدون حرف اضافه آمده باشند، از هم جدا شده، ترجمه‌ها نیز حتی‌الامکان نزدیک به متن ارائه می‌شوند. به دلیل گستردگی بحث، از مقایسه با سایر زبان‌های هم‌خانواده اجتناب شده است.

بحث و بررسی

حالت «رایی» در کتیبه‌های میخی پارسی باستان، در عملکردهای متنوعی ظاهر می‌شود که می‌توان آن‌ها را به صورت‌های زیر طبقه‌بندی کرد:

۱) در ارتباط با فعل:

۱- الف) مفعول:

۱- الف) مفعول بی‌واسطه با فعل‌های متعدی:

از جمله پربسامدترین عملکردهای حالت «رایی»، مفعول بی‌واسطه همراه با فعل‌های

متعدی است. نمونه‌های این عملکرد را در مورد بسیاری از افعال متعدی در متون پارسی باستان می‌توان دید، برای مثال:

فعل **bar-: pari-bar** {چیزی را + حمایت کردن؛ کسی را + پروردن (= پاداش دادن)}:
 tuvam-kā xšāyaθiya hya aparam āhy tyām imaišām martiyānām tau^hmām
^huba(r)tām paribarā. (DBIV, 87-88)

«... تو، هر آن‌که بعدها شاه باشی، خاندان این مردان را نیک حمایت کن.»

martiya hya ha^mtaxšataiy anu-dim ha^mkartahyā avaθā-dim paribarāmiy.
 (DNb, 16-17)

«مردی که همکاری کند، برای او مطابق همکاری (اش)، آن‌گونه او را می‌پرورم.»

دیگر فعل‌های پارسی باستان که دارای ساختمان مشابه‌اند، عبارتند از: ◀ **aiš-: fra-aiš-** {فرستادن/ روانه کردن+کسی/چیزی را}؛ ◀ **bar-: bar-** {چیزی را+ بردن/ حمل کردن}، ◀ **ā-** {کاری را + انجام دادن} (کنت، ۱۹۵۳، ص ۲۰۰، شمیت، ۲۰۰۰، ص ۴۰)، ◀ **fra-bar-** {چیزی را + اعطاء کردن}، ◀ **parā-bar-** {چیزی را + بردن، گرفتن}؛ ◀ **çay** {بازسازی کردن + چیزی را}؛ ◀ **dā** {آفریدن + چیزی/ کسی را؛ دادن + چیزی را}؛ ◀ **dan¹** {شناختن + کسی را}؛ ◀ **dī¹** {کسی را + محروم کردن + چیزی را (= از چیزی)}؛ ◀ **dī²** {چیزی را + دیدن}؛ ◀ **dar-: dar-** {چیزی را + داشتن، چیزی را + (در دست) داشتن}، ◀ **ham-dar-** {نگهداشتن + چیزی را؛ چیزی را + به دست آوردن}؛ ◀ **fraθ-: pati-fraθ-** {چیزی را + برخواندن}؛ ◀ **gaud-: apa-gaud-** {چیزی را + پنهان کردن}؛ ◀ **gan- , ava-gan-: gan-** {کسی را + کشتن، چیزی را + نابود کردن}، ◀ **fra-gan-** {چیزی را + بریدن}؛ ◀ **gav-: abi-** {چیزی را + افزودن}؛ ◀ ***garbāya** {چیزی را + تصرف/ تسخیر کردن، کسی را + گرفتن (= اسیر کردن)}؛ ◀ **had-: ni-hād-** {چیزی را + نشانیدن}؛ ◀ **hang-: fra-hang-** {کسی را + آویختن/ بر دار کردن}؛ ◀ **hard-: ava-hard-** {چیزی را + ترک کردن}؛ ◀ **kar** {کاری را + انجام دادن، چیزی را + ساختن، چیزی را + ایجاد/ درست کردن؛ کسی را + خلق کردن؛ چیزی را + قرار دادن؛ کسی را (= با/ در مورد کسی) + (عمل) کردن (= رفتار کردن)}؛ ◀ **kan²: ava-kan-** {چیزی را + افکندن}؛ ◀ **mā: fra-mā** {فرمان دادن (+

چیزی را)؛ ◀ **mard** : **vi-mard-** {کسی / چیزی را + نابود کردن}؛ ◀ **nay** : **fra-nay** {چیزی را + مهیا کردن}؛ ◀ **naθ** : **vi-naθ-** {چیزی را + نابود کردن / آسیب رساندن}؛ ◀ **pā** : **pā** {کسی / چیزی را پاییدن، حفظ کردن}؛ ◀ **paiθ** : **paiθ** {چیزی را + تزیین کردن}، ◀ **ni-paiθ** {چیزی را + نوشتن}؛ ◀ **par** {چیزی را + منتقل کردن}؛ ◀ **rā** {چیزی را + نقل کردن}؛ ◀ **rad** : **ava-rad-** {چیزی را + ترک کردن}؛ ◀ **θah** {چیزی را + گفتن}؛ ◀ **stā** : **ava-stā-** {چیزی را + قرار دادن}، ◀ **fra-stā-** {چیزی را + فرستادن}، ◀ **ni-stā-** {چیزی را (مصدر فعل) + فرمان دادن}؛ ◀ **tav** {چیزی را + تاب آوردن (= توانایی چیزی را داشتن)}؛ ◀ ***uaina** {کسی / چیزی را + دیدن}؛ ◀ **vaj** {چیزی را + بیرون آوردن}؛ ◀ **var** {کسی را + برگزیدن}؛ ◀ **xšnā** {کسی را + شناختن}؛ ◀ **A-xšnav** {چیزی را + خشنود کردن}؛ ◀ **ā²xšnu** {چیزی را + شنیدن}؛ ◀ **yad** {کسی / چیزی را + پرستیدن}؛ ◀ **yam** : **ā-** **yam-** {چیزی را + غضب کردن / گرفتن}؛ ◀ **zbā** : **pati-zbā-zbā-** {چیزی را (+) اعلان کردن}.

۱- الف-۱-۱) مفعول بی واسطه در فعل‌های متعدی دو بخشی:

برخی از فعل‌های متعدی در زبان پارسی باستان از دو بخش تشکیل شده‌اند و درک مفهوم آن‌ها تنها با در نظر گرفتن هر دو بخش امکان‌پذیر است. بخش نخست این فعل‌ها در حالت‌های صرفی مختلف، از جمله «رایی» آمده است. این فعل‌ها عبارتند از:

۱) فعل «بردن»: «یاری (را) بردن: **bar-** (acc.) + **upastā-**»؛ «باج (را) بردن / آوردن: **bāji-** (acc.) + **bar-**».

a^huramazdā manā upāstām baratuv. (AmH, 10-11)

«اهورا مزدا به من یاری براد».

manā bājim abaraⁿtā. (DBI, 19)

«برای من باج آوردند».

۲) فعل «کردن»: «نبرد (را) کردن **kar-** (acc.) + **hamarana-**»، «ستم (را) کردن **miθah-** (acc.) + **kar-**»:

pasāva hamaranam akumā. (DBI, 94. DBII, 67-68)

«آنگاه نبرد کردیم».

nai-mā kāma tya skauθiš tunuvaⁿtahyā rādiy miθa kariyaiš nai-mā ava

kāma tya tunuvā skauθaiš rādiy miθa kariyaiš. (DNb, 8-11)

«نه مرا کام (است) که ضعیف به خاطر توانمند ستم کرده شود، و نه آن مرا کام (است) که توانمند به خاطر ضعیف ستم کرده شود».

۳) فعل «زدن»: «خشت (را) زدن -gan-(acc.)+išti»، «نبرد (را) زدن (=جنگیدن) -partara-gan-(acc.)»:

... utā tya ištiš ajaniya^t (DSf, 29) «... و این که خشت زده شد...».

... pārsa martiya dūrai-y-apyi hacā pārsā partaram patiyajatā. (DNa, 46-47)
«... مرد پارسی دور از پارس جنگیده است».

۱- الف - ۲) مفعول با واسطه:

بدون حرف اضافه:

pati-avahya- {کسی را (= از کسی) + یاری طلبیدن}:

pasāva adam a^huramaz(d)ām patiyāvahyam. (DBI, 54-55)

«آنگاه من اهورا مزدا را یاری طلبیدم».

durujiya- {کسی را (= به کسی) + دروغ گفتن}:

«سپاه / مردم را چنین دروغ گفت».

man- {چیزی را (= به چیزی) + اندیشیدن}:

... tya amaniyaiy kunavānaiy ava-maiy visam^t hucāram āha^t. (DSI, 3-5)

«... آنچه را اندیشیدم (که) انجام دهم، آن همه برایم موفق بود».

با حرف اضافه: hacā .

tars- {ترسیدن + کسی را / از کسی}: در این مورد حرف اضافه hacā به معنی «از»، گذشته

از این که تنها موردی است که به صورت مؤخر به کار رفته، خلاف قاعده و به جای حالت

صرفی «ازی»، با حالت «رایبی» آمده است. در متون پارسی باستان جز مورد زیر، نمونه دیگری

از این کاربرد حرف اضافه hacā وجود ندارد:

«سپاه / مردم از او به شدت می‌ترسید(ند)». (DBI, 50-51) kāra-šim hacā daršam atarsa^t.

شاید این کاربرد hacā نمایانگر تغییر در نوع تعبیر فعل از «رای» به «ازی» باشد.

۱-ب) هدف؛ سوی و جهت:

۱-ب-۱) مکان:

۱-ب-۱-۱) هدف حرکت (فعل لازم):

بدون حرف اضافه:

ar- , parā-ar- : {جایی را (= به جایی) + رسیدن}

«چون ماد را رسید ...» (DBII, 22) yaṭā mādam parārasa^t ...

pasāva dādaršiš citā mām amānaya^t arminiyaiy yātā adam arasam mādam.

(DBII, 47-49)

«سپس دادرشیش آن قدر در ارمنستان ماند تا من ماد را (= به ماد) رسیدم»

šiyav- : {جایی را (= به جایی) + شدن}

«بابل را شد (= به بابل رفت)».

bābirum ašiyava^t (DBII, 2-3)

ašiyava^t paišiyā^huvādām. (DBIII, 42)

«شد پیشاهووادا را (= رفت به پیشاهووادا)».

• با حرف اضافه: به abiy ؛ به ašiy

ava-ar- : {به جایی + رسیدن}

yadiy abiy draya avārasam ... (DBV, 23-24)

«هنگامی که به دریا رسیدم...».

gam- : ā-gam- {به جایی + آمدن}

abiy imām dahyāum mā ājamiyā^t mā hainā mā dušiyāram mā draugā. (DPd, 18-20)

«به این سرزمین میاید نه سپاه دشمن، نه قحطی، نه دروغ».

ay- : upa-ay- {به جایی + بر آمدن / بر رسیدن}

ašiy bābirum yaṭā naiy upāyam ... (DBI, 91-92)

«هنوز به بابل بر نرسیده بودم...».

šiyav- {جایی را (= به جایی) + شدن}:

pasāva hadā kārā adam ašiyavam **abiy sakām pasā sakā tyaiy xaudām**
tigrām baraⁿtiy. (DBV, 21-23)

«سپس با سپاه، من به (سرزمین) سکا شدم، به دنبال سکا‌های تیز خود».

۱-ب-۱ (۲-۱) هدف عمل (فعل متعدی):

بدون حرف اضافه:

fra-aiš- {کسی/ چیزی را (چیزی/ کسی را +) فرستادن/ روانه کردن + جایی را (= به

جایی)}:

pasāva adam frāišayam ^hūvjam. (DBI, 82)

«سپس من (کسی را) خوزستان را (= به خوزستان) روانه کردم».

dādaršiš nāma arminiya manā baⁿdaka avam adam frāišayam **arminam**.
(DBII, 30)

«... یک ارمنی به نام دادرشیش، بنده من، او را من ارمنستان را (= به ارمنستان) روانه کردم».

۱-ب-۲) شخص:

۱-ب-۲-۱) هدف حرکت (فعل لازم):

با حرف اضافه: به abiy؛ پس/ به دنبال pasā؛ در پی nipadiy.

ar- : parā-ar- {رسیدن + به کسی}:

yaṯā hauv kāra parārasa¹ **abiy vištāspam** (DBII, 3)

«چون آن سپاه به ویشتاسپ رسید...».

šiyav- {شدن + در پی/ به دنبال کسی}:

pasāva hadā kārā adam ašiyavam **abiy sakām pasā sakā tyaiy xaudām**
tigrām baraⁿtiy. (DBV, 21-23)

«سپس با سپاه، من به (سرزمین) سکا شدم، به دنبال سکا‌های تیز خود».

pasāva vivāna hadā kārā **nipadiy tyaiy ašiyava**^۱. (DBIII, 73-74)

«سپس ویوانه با سپاه در پی آنان شد».

۱-ب-۲-۲) هدف عمل (فعل متعدی):

با حرف اضافه: به/ نزد/ به سوی **abiy**؛ بر **upariy** (مقدم و مؤخر).

aiš- : {فرستادن/ روانه کردن + به سوی کسی}:

... pasāva adam kāram pārsam frāišayam **abiy vištāspam** hacā ragāyā.

«... آنگاه من سپاه پارسی/ پارس را از ری به سوی ویشتاسپ فرستادم».

(DBIII, 1-3) **nay-** {آوردن + به نزد کسی}:

mašišta-šām skuⁿxa nāma avam agarbāyaⁿ utā anayaⁿ **abiy mām**. (DBV, 27-

28)

«رهبر آنان - اسکونخه نامی - او را گرفتند و نزد من آوردند».

ni-yam- :yam- {بر کسی + فرو فرستادن}:

hya xraθum utā aruvastam upariy (preposition) **dārayava^hum xšāyaθiyam** nīyasaya^۱. (DNb, 3-5)

«... که خرد و توانایی را بر داریوش شاه فرو فرستاد» (بر اساس اشمیت، ۲۰۰۰، ص ۴۰).

vašnā a^huramazdāhā tya-maiy kartam imaibiš^hūvnaraibiš^h akunavam tyā **mām a^huramazdā upariy** (postposition) niyasaya^۱. (DNb, 47-49)

«با اراده اهورا مزدا آنچه کرده من (است) با این هنرها کردم که اهورا مزدا بر من فرو فرستاد».

۱-ب-۲-۲) همین مفهوم، یعنی «هدف» همراه با اسم فعل و فعل رابط نیز آمده است.

dauštar- (nom.) + ^۱ah- {دوست/ یار بودن + کسی را (= یار کسی بودن)}:

... vašnā a^huramazdāhā avākaram a^hmiy tya **rāstām dauštā a^hmiy miθa naiy** dauštā a^hmiy. (DNb, 6-8)

«... با اراده اهورا مزدا آنگونه‌ام که راستی را دوستم، بدی را دوست نیستم».

martiyam draujanam naiy dauštā a^hmiy. (DNb, 12-13)

«مرد دروغزن را دوست نیستم».

mām AM dauštā āha^۱. (DSj, 4)

«مرا اهورا مزدا یار بود».

dauštar- (nom.) + bav- {دوست/ یار شدن + کسی را (= نسبت به/ برای کسی یار شدن):
... a^huramazdā 9uvām dauštā biyā^t(DBIV, 55-56; 74-75)

«... باشد که اهورا مزدا تو را یار باشد.»

... martiya hya draujana ahatiy hya-vā zūrakara ahatiy avaiy mā dauštā biyā^t.(DBIV, 68-69)

«... مردی که دروغزن باشد یا کسی که بدکار باشد، آنان را یار مباح.»

و این در حالی است که در جای دیگر مفهومی مشابه، یعنی «نابودگر بودن» نه با حالت

«رایبی» که با حالت «اضافی» یا بهتر بگوییم، «برایی» آمده است:

...yadiy imām dipim imai-vā patikarā vaināhy vikanāh^a-diš utā-taiy yāvā taumā ahatiy nai-diš paribarāhy a^huramazdā-taiy jaⁿtā biyā^t .(DBIV, 77-79)

«... اگر این نوشته یا این پیکرها را ببینی، آن‌ها را نابود کنی و تا زمانی که تو را توان باشد، آن‌ها را حفظ نکنی، باشد که اهورا مزدایت نابودگر باشد.»

۱-ب-۳) شیء:

هدف حرکت (فعل لازم):

بدون حرف اضافه:

ar- : ava-ar- {به چیزی + رسیدن):

fravata BU akaniya^t yātā a9aⁿgam Būyā avārasam. (DSf, 23-24)

«به طرف پایین زمین کنده شد تا این که سنگ را (= به سنگ) در زمین رسیدم.»

با حرف اضافه: به abiy

ar- : ni-ar- {به چیزی + فرو آمدن / فرو فرستاده شدن):

yadiy kāra pārsa pāta ahatiy hyā duvaištam šiyātiš axšatā, hauv-ciyy aurā nirasātiy abiy imām vi9am. (DPe, 22-24)

«اگر مردم پارسی پاده باشد، آن همیشه شادی پر برکت در دور دست، به این خاندان فرو

خواهد آمد» (بر اساس اشمیت، ۲۰۰۰، ص ۶۱).

۱-ب-۳-۱) حالت «رایی» با فعل‌های حرکتی باستانی:

بدون حرف اضافه:

واژه *kāma* به معنی «کام، خواست، میل» همه جا در متون پارسی باستان با فعل *ah¹* «هستن، بودن» و همچنین همراه با حالت «رایی» آمده است: «کام (بودن) کسی را». همراهی *ah¹*- با حالت «رایی» می‌بایست ریشه در دورانی کهن‌تر از دوران هخامنشی داشته باشد، زمانی که مفهوم «به کام کسی بودن» به گونه‌ای دیگر و همراه با یک فعل حرکتی همچون «رفتن» و یا «آمدن» به کار می‌رفت و واژه‌ای که «هدف» این حرکت واقع می‌شد، در حالت «رایی» قرار می‌گرفت. در دورانی جدیدتر، فعل حرکتی جای خود را به فعل *ah¹*- یا *bav* «بودن، شدن» داد، اما حالت مفعولی که هدف یک آرزو یا احساس را نشان می‌داد، همچنان جایگاه خود را حفظ کرد. واژه «کام» امروزه نیز در واژه‌هایی نظیر «کامروا»، «کامران» یا «کام برآمدن» با افعال حرکتی «رفتن»، «راندن» یا «برآمدن» همراه است.

دست از طلب ندارم تا کام من برآید (حافظ). (نیز رک. کنت، ۱۹۴۶، صص ۴۴-۴۹)

در اینجا دو نمونه از کاربرد این واژه با و بدون فعل رابط ارائه می‌شوند:

tya rāstam ava māṃ kāma. (DNb, 11-12)

«آنچه راست (است)، آن مرا کام (است)».

*utā vištāspa utā aršāma ubā ajīvatam aciṃ a^huramazdām avaθā kāma āha^t
dārayava^huš hya manā pitā avam xšāyaθiyam akunauš ahyāyā būmiyā.* (XPf, 19-25)

«هم ویشتاسپ هم ارشام هر دو زنده بودند که اهورا مزدا را چنین کام بود داریوش - پدرم - او را شاه کرد در این زمین».

۱-ب-۴) حالت و شرایط:

فعل لازم:

man- {دروغ + اندیشیدن + چیزی را}:

«... مبدا که دروغ اندیشی»... *... mā-tya draugam maniyāhaiy.* (DBIV, 43)

... **duruxtam maniyātaiy.** (DBIV, 49-50) «... دروغ انگاشته شود».

۱- پ) محیط حرکت:

بدون حرف اضافه:

tar- : vi-tar- {جایی را (= از جایی) + عبور کردن}:

vašnā a^huramazdāha tigrām viyatarayāmā. (DBI, 88)

«با ارادهٔ اهورا مزدا دجله را (= از دجله) عبور کردیم».

با حرف اضافه: از طریق **tara**.

ay- : ā-ay- {آمدن + از طریق جایی}:

... **utā nāvā āya^htā hacā mudrāyā tara imām yauviyām abiy pārsam ...**

(DZc, 11-12)

«... و کشتی‌ها رفتند از مصر از طریق این کانال به پارس».

۱-ت) حالت «رایی» دوگانه در ساختمان‌های فعلی:

در زبان‌های ایرانی باستان، گاهی یک فعل دارای دو مفعول در حالت «رایی» است. در این‌گونه موارد، حالت «رایی» می‌تواند عملکردهای گوناگون داشته باشد. نمونه‌های موجود در زبان پارسی باستان عبارتند از:

۱-ت-۱) مفعول شخص همراه با مفعول شیء: یکی از مفاهیم فعل در این‌گونه موارد، «محروم کردن» یا «دور کردن» چیزی از کسی است (ریشلت، ۱۹۶۷، ص ۲۲۹). نمونه‌ای که در زبان پارسی باستان آمده با فعل **dī¹** «محروم کردن» همراه است:

Ṣātiy dārayava^huš xšāyaṢiya naiy āha^t martiya naiy pārsa naiy māda naiy amāxam tau^hmāyā kaš-ciy hya avam gaumātam tyam magum xšačam dītam caxriyā^t. (DBI, 48-50)

«گوید داریوش شاه: نبود مردی، نه پارسی نه مادی نه کسی از خاندان ما که آن گئوماتای مغ را شهریاری را (= گئوماتای مغ را از شهریاری) محروم کند».

مفاهیم و عملکردهای حالت صرفی «رایب Accusative» ... ۱۷۹

مورد دوم «طلب کردن» چیزی از کسی است که در کتیبه‌های پارسی باستان با فعل gad- بیان شده است:

aita adam yānam jadiyāmiy a^huramazdām hadā viθaibiš багаیبی. (DPd, 20-22)

«این لطف را من اهورامزدا را (= از اهورامزدا) طلب می‌کنم همراه با خدایان (خوانندگان) سلطنتی».

۱-ت-۲) برخی از فعل‌ها در متون پارسی باستان از دو بخش تشکیل شده‌اند و مفهوم فعل با کنار هم قرار گرفتن هر دو بخش قابل درک است. بخش نخست در این فعل‌ها مفهوم اصلی را منتقل می‌کند. این بخش می‌تواند اسم یا صفت (و یا قید، مانند -Azdā kar آگاه کردن) باشد که بنا بر نوع فعل، حالت‌های صرفی مختلف می‌گیرد. در تعدادی از این فعل‌ها نخستین بخش در حالت مفعولی آمده است. نمونه‌هایی که در متون پارسی باستان آمده‌اند، عبارتند از:

۱) فعل «bar بردن»: «نیک پاداش دادن (= نیک برده شده بردن) + ^hubarta- (acc)

bar

... martiya hya āgariya āha^t avam ^hubartam abaram. (DBI, 21-22)

«مردی که درستکار بود، او را نیک پاداش دادم».

martiya hya hamataxšatā manā viθiyā (loc. Instead of instr.) avam ^hubartam abaram. (DBIV, 65-66)

«مردی که همکاری کرد با خاندان من، او را نیک پاداش دادم».

۲) فعل «fraθ پرسیدن»: «سخت کیفر دادن (= نیک پرسیده شده پرسیدن) -^hufraθ/šta-

(acc) + fraθ-

hya viyanāθaya^t avam ^hufrastam aparsam. (DBIV, 66-67)

«کسی که آسیب رساند، او را سخت کیفر دادم».

... avaiy mā dauštā biyā^h ^hufraštā-diy parsā. (DBIV, 69)

«... آنان را دوست مباش، بلکه سخت کیفر ده».

۲) زمان:

۴-۱) تداوم زمانی:

۴-۱-۱ و ۲) با و بدون حرف اضافه: در / طی / در طولِ patiy (مؤخر).
 9ah- {گفتن}:

tya-šām hacā-ma aṭahya' xšapa-vā [حالت اضافی به جای مفعولی] rauca-pati-vā
 (postposition) ava akunavayaⁿtā. (DBI, 19-20)

«آنچه از طرف من به آن‌ها گفته شد، چه در شب چه در روز (= طی شبانه روز)، آن را می‌کردند.»

...ima tya adam akunavam duvitīyām-cā čitām-cā 9ardam pasāva ya9ā
xšāya9iya abavam. (DBIV, 2-4)

«این (است) آنچه من کردم در سال دوم و سوم پس از آن‌که شاه شدم.»
 ۴-۲) مقطع زمانی:

۴-۲-۱) با حرف اضافه: در زمانِ upā، هنگامِ patiy (مؤخر).
 kar- {کردن؛ ساختن + در زمان کسی}:

... imam ustašanām aṭaⁿganām mām upā mām kartā. (A³Pa, 22-23)

«... این پلکان سنگی توسط من، در زمان من ساخته (شد).»

upā artaxšačām. (Seal f, 1-3)

در زمان اردشیر

9ūravāharahya māhyā jiyamnam patiy (postposition) ava9ām-šām
hamaranam cartanaiy. (DBII, 61- 62)

«در پایان ماه اردیبهشت، چنان نبردشان در گرفت (= نبرد کردند).»

۳) مکان و جایگاه:

۳-الف) مکان جغرافیایی:

با حرف اضافه: در / در میانِ aⁿtar؛ آن سوی / به آن سویِ para.
 fra-stā- : stā- {فرستادن ... در جایی}:

مفاهیم و عملکردهای حالت صرفی «رایب Accusative» ... ۱۸۱

pasāva i(mā)m dipim adam frāstāyam vispadā **aⁿtar dahyāva**. (DBIV, 91-92)
«آنگاه این نوشته را من فرستادم، همه جا در کشورها».

ah- { ... بودن ... در جایی }:

aⁿtar imā dahyāva martiya hya āgariya āha¹.... (DBI, 21)

«در این سرزمین‌ها مردی که درستکار بود...».

... tyā **para draya** (DPe, 14-15) ...

«آنان که آن سوی دریا (هستند/ می‌زیند)».

... hacā sakaibiš tyaiy **para sugudam** (DH, 4-5)

«... از سکاهايي که آن سوی سغد (هستند/ می‌زیند)».

tar- : vi-tar- { آن سوی جایی را (= به آن سوی جایی) + عبور کردن }:

yadiy abiy draya avārasam **para-šim** avadā hadā kārā visā viyatarayam.
(DBV, 23-25)

«چون به دریا رسیدم، آن گاه با همه سپاه به آن سوی آن عبور کردم».

قید و حرف اضافه: نزدیک به ašnaiy abiy.

ah- { نزدیک بودن جایی را (= به جایی) }:

adakaiy adam **ašnaiy āham abiy^hūvjam**. (DBII, 11-12)

«آن زمان من نزدیک به خوزستان بودم».

۳- ب) مکان غیرجغرافیایی:

با حرف اضافه: در/ داخل/ درون **aⁿtar**: بر/ روی upariy

hang- : fra-hang- { آویختن / دار زدن + در جایی }:

martiyā tyai-šaiy fratamā anušiya āhaⁿtā avaiy **aⁿtar didām frāhaⁿjam**.
(DBII, 77-78)

«مردانی که بیشترین پیروان او بودند، آنان را در دژ (به دار) آویختم».

sā- : fra-sā- { بر چیزی + برپا کردن }:

upariy avām ʒikām hadiš frāsaḥya¹. (DSf, 27)

«بر آن شن‌ریزه هدیش بر پا شد.»

۳- پ) مکان اجتماعی:

با حرف اضافه: پیش / در حضور paišiyā؛ در aⁿtar:

fraḡ-: pati-fraḡ- {برخواندن + در حضور کسی):

... utā niyapiḡiya¹ utā patiyafrasiya¹ paišiyā mām. (DBIV, 91)

«... و نوشته شد و بر خوانده شد در حضور من.»

garbāya- {گرفتن (= اسیر کردن) + در نبردی):

... imaiy IX xšāyaḡiyā adam agarbāyam aⁿtar imā hamaranā. (DBIV, 31-

32)

«... این نه شاه را من اسیر کردم در این نبردها.»

۴) افزونی و تزاید:

با حرف اضافه: وراي / بیش از / علاوه بر upairy; به / بر abiy.

... aita-maiy aruvastam upariy manaš-cā ušī-cā. (DNb, 31-32)

«... این (است) توانایی‌ام علاوه بر اندیشه و هوش» (اشمیت، ۲۰۰۰، ص ۴۰) در حالیکه

ترجمه کنت چنین است: «... این است فعالیت من وراي اندیشه و درک» (کنت، ۱۹۵۳، ص

۱۴۰).

gav-: abi-gav {افزودن + به چیزی):

... vašnā-piy a^huramazdāha adam abiyajāvayam abiy avam kartam ...

(XPf, 7-10).

«... به خواست اهورا مزدا، من افزودم به آن کرده.»

۵) ارجاع:

در این کاربرد، حالت «رایی» مفاهیم «در مورد، با، نسبت به، برای، بنا بر، مطابق» را منتقل

می‌کند.

مفاهیم و عملکردهای حالت صرفی «رایی Accusative» ... ۱۸۳

بدون حرف اضافه:

kar- {کردن (= رفتار کردن) + کسی را (= با کسی)}:

... yaṭā mām kāma āha¹avaṭā -**diš** akunavam. (DBV, 33)

«... آن گونه که مرا کام بود، همان گونه با آن‌ها کردم».

۲-۷) با حرف اضافه: بنابر/ مطابق upariy, درباره/ پیرامون pari / upariy

ay- upari-ay- {رفتار کردن + بنابر چیزی}:

«بنا بر راستی رفتار کردم». (DBIV, 64-65) **upariy arštām** upariyāyam.

ṣah- {گفتن + پیرامون/ درباره کسی/ چیزی}:

kaš-ciy naiy adaršnauš ciš-ciy ṣastanaiy **pariy gaumātam tyam magum**
yātā adam arasam. (DBI, 53-54)

«کسی جرأت نمی‌کرد چیزی گفتن پیرامون گئوماتای مغ، تا من رسیدم».

martiya taya **upariy martiyam** ṣāti ... (XPI, 23-24)

«آنچه مردی درباره مردی (دیگر) گوید ...».

۶) دلیل و علت:

بدون حرف اضافه:

man-² {ماندن + برای/ به خاطر کسی}:

pasāva hauv kāra hya manā ka^mpaⁿda nāmā dahyāuš māday avadā **mām**
amānaya^t yātā adam arasam mādam. (DBII, 27-29)

«آن‌گاه آن سپاه من - سرزمینی به نام کمپنده- در ماد، آن جا برای من ماند تا من به ماد رسیدم».

pasāva dādaršiš citā **mām** amānaya^t arminiyaiy yātā adam arasam mādam.
(DBII, 47-49) «آن‌گاه دادرشیش آن‌قدر برای من در ارمنستان ماند، تا من به ماد رسیدم».

(۷) تقابل و ضدیت:

با حرف اضافه: به سوی = abiy علیه، patiš / patiy ضد / علیه / ضد
 {فرستادن / رهسپار کردن + به سوی کسی (برای کاری)}: fra-aiš-

pasāva adam frāišayam dādaršiš nāma pārša abiy avam. (DBIII, 12-14)

«سپس من روانه کردم یک پارسی به نام دادرشیش را ... به سوی او».

pasāva hauv kāra ašiyava^t tyam vahyazdāta frāišaya^t abiy vivānam
 hamaranam cartanaiy. (DBIII, 59-60)

«سپس آن سپاه بشد که وهیزداته روانه کرده بود به سوی ویوانه برای نبرد».

{شدن + به سوی کسی؛ به دنبال کسی + شدن}:

pasāva adam bābirum ašiyavam abiy avam nadiⁿtabairam (DBI, 83-

84)

«سپس من به بابل شدم، به سوی آن نیدین توپل».

{نبرد کردن + علیه کسی}:

...pasāva hamičiyā ha^mgmatā paraitā patiš dādaršim hamaranam cartanaiy.

(DBII, 32-33)

«... آنگاه شورشیان گرد آمده رهسپار شدند برای نبرد کردن علیه دادرشیش».

{گفتن + علیه کسی}:

martiya tya patiy martiyam 9ātiy (DNb, 21-22)

«آنچه مردی علیه مردی گوید...» (کنت، ۱۹۵۳، ص ۱۳۸). اشمیت حرف اضافه را «درباره»

می‌خواند (اشمیت، ۲۰۰۰، ص ۳۹).

(۸) عامل / وسیله:

در موارد معدودی حالت مفعولی، در جایگاه عامل قرار گرفته است. برخی از این موارد مشابه نمونه‌هایی‌اند که به کرات در کتیبه‌های هخامنشی مشاهده می‌شوند و در آن‌ها حالت اضافی همراه با فعل kar- «کردن، انجام دادن؛ ساختن»، نقش عامل را ایفا می‌کند، مانند: ima tya manā kartam «این (است) آنچه توسط من کرده شده (است)». از این رو و از آنجا که

مفاهیم و عملکردهای حالت صرفی «رایی Accusative» ... ۱۸۵

حالت مفعولی در این جایگاه در کتیبه‌های متأخر دوران هخامنشی، زمان اردشیر سوم ظاهر شده است، احتمال اشتباه در کاربرد حالت مفعولی به جای حالت اضافی را نباید نادیده گرفت. این موارد عبارتند از:

... imam ustašanām aṣaⁿganām **mām** upā mām kartā. (A³Pa, 22-23)

«... این پلکان سنگی، توسط من در زمان من ساخته (شد).»

... mām a^huramazdā utā mⁱṣra бага pātuv utā imam DHyaum utā tya **mām** kartā. (A³Pa, 24-26)

«... مرا اهورا مزدا و میترا بخ بپایاد و این سرزمین را و آنچه توسط من کرده (شده).»

اما نمونه‌هایی نیز در کتیبه‌های داریوش اول هخامنشی وجود دارند که حالت مفعولی در آنها در مفهوم «وسیله و عامل» آمده و گاه صورت مجهول فعل kar- نیز با آن همراه است. این موارد عبارتند از:

فعل var- {باور آمدن چیزی کسی را}:

... tya manā *kartam* varnavatām **ṣuvām**. (DBIV, 42-43)

«... آنچه توسط من انجام شده تو را باور آید.»

... nūram **ṣuvām** varnavatām tya manā *kartam*. (DBIV, 53-54)

«... اکنون تو را باور آید آنچه توسط من انجام شده.»

... nai-**šim** ima varnavātaiy ... (DBIV, 49) «... او را این باور نیاید ...»

... ava **mām** naiy varnavataiy ... (DNb, 22-23)

«... آن مرا باور نمی‌آید (= متقاعد نمی‌کند)...»

۹) همراهی (و سلطه ؟):

با حرف اضافه: همراه / با؛ تحت (فرمان) **upā**.

ah- {همراه کسی + بودن}:

... kāra pārsa utā māda hya **upā** **mām** āha^t hauv kamnam āha^t. (DBII, 18-19)

«... سپاه پارسی و مادی که همراه من بود، آن کم بود.»

{تحت فرمان کسی + بودن} ah-

pasāva adam kāram pārsam utā mādam frāišayam hya upā mam āha'.
(DBIII, 29-30)

«سپس من سپاه پارسی و مادی را که تحت (فرمان) من بود روانه کردم».

۱۰) حالت «رایی» در قیدها:

علاوه بر موارد ذکر شده در بالا، اسم‌ها، صفات و ضمائر نیز می‌توانند در صرف «رایی» قرار گرفته، به عنوان قید عمل کنند (کنت، ۱۹۵۳، ص ۶۶).

نتیجه‌گیری

حالت «رایی» در زبان پارسی باستان در دو عملکرد کلی ظاهر می‌شود:

۱) در رابطه مستقیم با فعل، نوع مفعول را تعیین می‌کند. در این عملکرد می‌تواند با فعل‌های متعدی مفعول بی‌واسطه، و با فعل‌های متعدی و لازم، مفعول با واسطه بسازد. نخستین مورد همواره بدون حروف اضافه است، اما در مورد دوم گاه حروف اضافه فعل را همراهی می‌کنند. تنها نمونه مورد اخیر، فعل -tars (از کسی) ترسیدن است که تنها در یک مورد و آن کتیبه بیستون و همراه با حرف اضافه hacā در جایگاه مؤخر آمده است.

در مواردی که فعل هدف «مکانی» را نشان می‌دهد، گاهی بدون حرف اضافه آمده است (فعل لازم: ar-، parā-ar-، šiyav-؛ فعل متعدی: fra-aiš- و گاهی حرف اضافه (abiy ، ašiy) با آن همراه است (فعل لازم: ava-ar-، ā-gam-، upa-ay-، šiyav-). هدف «شخصی» همیشه با حرف اضافه (abiy، upariy، nipadiy pasā) همراه می‌باشد (فعل لازم: parā-ar-، šiyav-؛ فعل متعدی: -fra-aiš، -nay، -ni-yam). در دو مورد هدف فعل لازم «شیء» است که یکی بدون حرف اضافه (ava-ar-) و یکی با حرف اضافه (abiy) آمده است (ni-ar-). همین مسئله در مورد «محیط حرکت» نیز صدق می‌کند و فعل لازم یک بار بدون حرف اضافه (vi-tar-) و یک بار با حرف اضافه (tara) ظاهر شده است (ā-ay-).

۲) حالت «رایی» با عمل کردن بر روی اسم، صفت و ضمیر، مفاهیم متنوعی را منتقل

می‌کند، از قبیل: گستره و یا یک نقطهٔ زمانی و مکانی؛ مفاهیم متضادی از قبیل همراهی و تقابل؛ افزونی؛ ارجاع؛ علت و دلیل و همچنین احتمالاً عامل فعل مجهول یا ناگذر. تقریباً در بسیاری از موارد نوعی مفهوم «سوی و جهت و هدف» نهفته است. در موارد مذکور، حروف اضافه نیز می‌توانند حالت «رایی» را همراهی کنند. نمونه‌های موجود در متون پارسی باستان عبارتند از: *upā* , *paišiyā* , *patiš* , *patiy/-patiy/ -pati-* , *pariy* , *para* , *aⁿtar* , *abiy* , *upariy* و *tara* . از این حروف، *abiy* به لحاظ مفهوم و کاربرد از بیشترین بسامد برخوردار است و همین حرف اضافه است که زبان پهلوی ساسانی جای خود را به *ō* می‌دهد، حرف اضافه‌ای که در کنار *pad* و *az* مجموعه‌ای از پربسامدترین حروف اضافه را تشکیل می‌دهند.

فهرست علائم اختصاری:

A ³ : Artaxerxes III	D : Darius
acc. : accusative	H : Hamadan
adv. : adverb	Na: Naqsh-e Rostam a
AI: Acta Iranica 9	Nb: Naqsh-e Rostam b
Am: Ariyāramna	P : Persepolis
B: Behistun	S : Susa
	X: Xerxes

منابع

- 1- Brandenstein, W.- Mayrhofer M., *Handbuch Des Altperischen* (Wiesbaden), 1964.
- 2- Kellens, J.- Pirart E., *Les Textes Vieilles-Avestiques*, Vol II : Répertoires grammaticaux et lexique (Wiesbaden), 1990.
- 3- Kent G. Roland, *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon* (New Haven), 1953.
- 4- ———, *The Accusative In Old Persian mām kāma*, JAOS, Vol. 66, 1946, pp.44-49.
- 5- Lecoq P., *Les Inscriptions de la Perse achéménide* (Paris), 1997.

- 6- Reichelt H., *Awestisches Elementarbuch* (Heidelberg), 1967.
- 7- Schmitt R., *The Bisitun Inscription of Darius the Great. Old Persian Text*, CII I, I, Text I (London), 1991.
- 8- —————, *Epigraphisch-exegetische Probleme der altpersischen inschriften Texte 'DNb' und 'XPI'*, Teil I, Bulletin of the Asia Institute. 10, 1996, 15-23.
- 9- —————, *Beiträge zu altpersischen inschriften* (Wiesbaden) 1999.
- 10- —————, *The Old Persian Inscriptions of Naqsh-I Rostam And Persepolis* (London), 2000.
- 11- Shahbazi A. Sh., *Old Persian Inscriptions of the Persepolis Platform*, CII I, I, Portfolio I (London), 1985.
- 12- Weissbach F.H. (Rep.), *Die Keilinschriften der Achämeniden* (Leipzig), 1968.

